

- Fekete Károly: Kereszt-kérdés, avagy reformátusságunk és a kereszt jelképe. In.: Reformátusok Lapja, ISSN 14119-8568, 2012. 15. sz. 6. p.
- Görföl Tibor: Imitatio passionis?: Az aktív és a passzív szenvedés a kereszténységben, In.: Vigilia 2012. 1. sz. 13–15.p.
- Hézser Gábor: Pasztorálpaszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez: Elméletek és gyakorlati lehetőségek. Budapest: Kálvin Kiadó, 2007. ISBN 978 963 300 989 5.
- Hitvallásaink: Heidelbergi káté, Második helvét hitvallás. Bratislava: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnöksége, 1955.
- Kaiser, Bernhard: Egyedül Krisztus: A reformátori hit védelmében. Pécel: Ébredés Alapítvány, 2012. ISBN 978 963 882 68 8
- Kálvin János: Tanítás a keresztyén vallásra: Rövidített formában. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1991. ISBN 963 300 452 7.
- Martin Nicol: Dramatizált homiletika. Budapest: Luther Kiadó, 2005. ISBN 963 957 129 6.
- Pásztor János: Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban: Homiletika, Debrecen: Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1986.
- Pilinszky János összes versei. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. ISBN 963 379470 6.
- Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete: Homiletika. Pápa: Református Egyházi Könyvtár, 1915.
- Ravasz László: Kis dogmatika. Budapest: Kálvin Kiadó, 1996. ISBN 963 300 681 3.
- Szathmáry Sándor: Bibliaismeret I. rész, Ószövetség. Budapest: A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1993. ISBN 963 300 373 3.
- Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata: I. kötet. Budapest: Kálvin Kiadó, 1998. ISBN 963 300 759 3.

Lévai Attila:

A vallási hiedelmekről szóló vélekedések a teológiai diszciplínákban

1. Általános bevezetés

A vallási hiedelmek és képzetek témája akkor keltette fel érdeklődésem, amikor doktori disszertációs munkámon dolgoztam. Annak elsődleges tartalmi felosztásába ezt a fejezetet nem soroltam be, gondoltam ugyan rá, akkor, amikor számba vettem, hogy az egyes vallási hiedelmek és képzetek mely területeken mutathatóak ki, vagy fel az egyes tudományterületek keretében, de nem számítottam azzal, hogy a teológia egyes rész tudományai által is közelednem kell majd e témához. A későbbiekben viszont egyértelművé vált, hogy megkerülhetetlen, így került bele doktori munkámba is anno, s ezért is térek hozzá vissza e dolgozat terjedelmi keretei mellett ezúttal is. Belelapoztam a Károli-féle Bibliába, majd az ahhoz kiadott konkordanciába is, kerestem benne a két szót, a hiedelmet és a képzetet, de egyik szót sem találtam meg. Ezzel egy időre e téma nyugodni is hagyott. Ám a későbbiekben, a mind aprólékosabb irodalomkutatásnak köszönhetően egyre nyilvánvalóbb lett, hogy téves úton indultam el, amikor csak a hiedelem és a képzet szavak alapján akartam elindulni ebbéli vizsgálódásomban. Újra elkezdtem hát keresni, most már azokat a szavakat is, amelyek összefüggésbe hozhatóak az egyes vallási hiedelmekkel és képzetekkel, mint pl. a varázslás, varázsló, babona, mágia, és igehelyek sokasága került elő. Ez adta meg az első lényegesebb impulzust arra nézve, hogy a teológia rész tudományainak segítségével is megpróbáljam bemutatni az általam tárgyalt vallási képzeteket. Nem kívánok hosszasan elidőzni e témakörnél, mindössze érdekességképpen térek ki pár gondolat erejéig ezekre a teológiai rész tudományok általi megközelítésekre, holott rendkívül foglalkoztat, s nem tartom kizártnak, hogy valamikor a későbbiek folyamán még a témakör behatóbb bemutatására visszatérek. Azért sem kívánok, (vagy legyek ennyire őszinte: nem merek) ebbe mélyebben belemenni, mert nem tartom magam sem biblikusnak (olyan értelemben, hogy az Ó-, vagy az Újszövetség teológiájával foglalkoznék behatóbban), sem

szisztematikus, sem gyakorlati teológusnak. Másrészt, meg ami fontos, a vallástudomány szempontjából való bemutatására a hiedelmeknek és képzeteknek, azt az egyes vallások konkrét példáival lehet csak igazán jól illusztrálni, ami viszont itt nem tisztem, és időkeretünk is gátolna ebben. A téma egyháztörténeti oldalról való bővebb bemutatására ugyan szívesen vállalkoznék, de ebben a munkában az egyháztörténet általi témaláttatásban csak pár példát hozok. Megpróbálom tehát a szisztematika, az egyháztörténet, a gyakorlati teológia tudományterületei felől 2–3 példával, vagy személynek nézetével illusztrálni a vallási hiedelmek és képzetekhez való viszonyt, s mivel a bibliai helyek száma is viszonylag sokra tehető (főleg az Ószövetségben), ezért a Bibliából is csak pár példát említenék, valamint az egyes jelenségek bibliai lexikonok általi magyarázatát.

1.1. BIBLIAI UTALÁSOK (ÓSZÖVETSÉG, ÚJSZÖVETSÉG)

Mint ahogyan arra fentebb már utaltam, a Szentírásban sem a hiedelem, sem pedig a képzet szavaink nem találhatók meg *expressis verbis*. Viszont megtalálhatóak azok az igehelyek, amelyek ezek megjelenési formáival vannak valamilyen összefüggésben. Mindössze három ilyen szóra szorítkozom, amelyek összefüggésben is vannak egymással, hogy láttassam a két szövetség egyes ígéseiben, a szent írók miként is vélekedtek ezekről. Ez a három szó: babona, mágia, varázslat. Mindhárom szó esetében bele lehetne menni még bővebb fejtegetésekbe¹, én azonban csak a lehető legrövidebben összefoglalva adnék most rövid válogatást e tekintetben, a kapcsolatos bibliai vélekedéseket idézve. Az Ószövetség szigorúan tiltotta a babonás, mágikus mesterkedéseket, a varázslást nemkülönben, s az ellenük folytatott harc végigvonul a két szövetség lapjain. A varázslás, varázsló és a varázslat szavakra a Szentírásban összesen 32² igehelyet

¹ Én ugyan nem megyek bele most ezekbe, de a témához ajánlom Haag, H: *Bibliai lexikonjának* valamint Keresztyén *Bibliai Lexikonnak*, illetve az *Encyklopedia of Religion and Society*-nek vonatkozó szócikkeit. Haag, H: 1138–1139.p.; Bartha T. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon* I: kötet 147–148.p, II. kötet 143–144.p és 681–682.p, illetve Swatos, William H, Jr (edit.): *Encyklopedia of Religion and Society* /on-line/ <http://hrr.hartsem.edu/ency>

² Csak a varázslat, varázsló vagy varázslás szavakra. Az általam legfontosabbnak vélték ezek közül: a következő bibliai locusokat: 2Móz 7.11, 5Móz 18,10; 1Sám 28,3; 1Sám 28,9, Jer. 27,9; Dán. 2,2; Zak. 10,9.

találunk, egyértelműen a varázslók és a varázslat ellen foglalva határozott állást, vagy adott esetben akár a szankciókat is említve³. Van ebben az összefüggésben érdekesség is, pl. Saul történetének leírásában, akiről az 1 Sámuel 28-ban azt olvassuk, hogy először Saul kiirtja az országból a halottidézőket és jóvendőmondókat, majd a későbbiekben maga mégis az endori halottidézőtől kéri, hogy Sámuel szellemét idézze meg neki. Az Újszövetségben a Gal. 5,20-ban a lélek gyümölcseivel szembeállított test cselekedeteinek felsorolásában Pál apostol a varázslást is említi, de a varázslás tudományát művelte Simon mágus is, az ApCsel 8,9 leírása szerint. Ugyancsak az újszövetségi részben találjuk a babonára való egyetlen utalást⁴, s ennek érdekessége, hogy Festus Agrippa királynak adva elő Pál ügyét épp a zsidókat illeti a babonáság vádjával. A mágia, illetve a mágusra vagy mágusokra az Szentírásban csak átvitt értelemben találunk utalásokat, leginkább a varázslattal való összefüggésben, pl. Jel. 21,8-ban, ahol az új ég és új föld ígését leíró János apostol a varázslókat az oda való eljutásnak lehetőségéből kirekeszti.

1.2. SZISZTEMATIKA-TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉS

E tematikában is három személy nézetein keresztül próbálom láttatni témám lényegét, ám előrebecsajtom, nem explicite csak a hiedelem és a képzet fogalomköreire koncentrálni. Barth, Tillich és Troeltsch nézetein keresztül próbálom meg – az általuk fontosnak vélt kijelentéseik alapján – láttatni azt a mondhatni feszültséget, amely e tekintetben a vallással szemben megfogalmazódik nevezett teológusoknál. Barth a vallásról alkotott nézeteiben fogalmazza meg azt, hogy az ember a vallásban elragadni, elvenni akar, ám az Isten csak maga jöhet az emberhez. Ha az ember maga nyúl utána, úgy elkerülhetetlenül mellényúl, s így a kinyilatkoztatásban neki felkínálkozó igaz Isten helyett csak bálványokat talál, a maga fantáziaszüleményeit, legyen az akár Isten legelvontabb filozófiai fogalma, akár legprimitívebb, fába vagy kőbe vésett ábrázolása. A vallásos ember maga teremti isteneit, melyek saját vágyálmainak projekciói. A vallás tehát szerinte hitetlenség (antihit), bálványimádás

³ ; 2Móz 22,18: „Varázsló asszonyt ne hagyj életben.”

⁴ ApCsel 25,19

és kegyes cselekedetek kultusza, és mindezeket nemcsak a nem-keresztyén, de magára a keresztyén vallásra is érti, mivel a keresztyénségben is megtaláljuk a hitetlenség mellett a bálványimádást és a farizeusi cselekmény-kultuszt is. Azzal, amit Barth a vallásról mond⁵, valójában ítélet alá vonja annak hiedelmekben való megnyilvánulási formáit is. Barth valláson (a Römerbrief első és második kiadásában is) annak az embernek a természetes önértelmezését érti, aki számol Isten megismerésével. De az ember vallásos alkotókészsége mitologizálja az istenit, dologiasítja Istent, a világ dolgainak egyikévé degradálja. Ezen kijelentései ellenére sem tagad mindenfajta vallást, s hogy e tekintetben engedékenyebb lett egy idő után az Otto Rudolf klasszikusának, a Szent c. könyvnek reá gyakorolt hatásában keresendő⁶. De térjünk át röviden Tillichre, és az ő vallásértelmezésére. Vallásfelfogásának gyökerei teológiai életművének egész hatalmas rendszerén szerteágaznak. A vallás kérdése minden munkájában jelen van, és explicite is ír a vallásról. Számára is elsősorban teológiai-filozófia kérdés a vallás, de élete vége felé egyre erősebben vonzotta őt az egyes konkrét vallások problémája. Ösztönző volt számára az Eliadeval való kapcsolata is, és az ő vallástörténeti szemináriumain való részt vétel. Élete végén egész teológia rendszerét át akarta volna dolgozni a vallástörténet fényében. Az Isten-fogalom ellentétes elemei közötti feszültségben látja Tillich azt az alapvető princípiumot, amely a vallástörténet dinamikájának belső magváét képezi, s amelynek alapján a történelmi vallásokat különböző típusokra tudja osztani. Tillich a politeizmusnak három (univerzalisztikus, mitologikus és dualisztikus), a monoteizmusnak pedig négy (monarchikus, misztikus, exkluzivisztikus és trinitárius) formáját különbözteti meg. Tillich nem akarta a vallást a profán kultúrával felcserélni, de a vallást sem akarta elhatárolni a profanitástól.

⁵ Pl.: „A vallásos ember az emberi nem legmegátalkodottabb faja, bűnös a szó legkiválóbb értelmében. A vallás, mint az emberi lehetőségek csúcspontja, éppen ezért csúcspontja az emberi képtelenségnek Istennel szemben. Mindaz, amit vallásnak neveznek, a legbárgyúbb démonhittől a legkifinomultabb spiritualizmusig a szakadék innenső oldalán marad, és az éhségtől, alvászényszertől és a szexualitástól csak fokozati különbségek választják el.”

⁶ L. a leírtak tekintetében és vö: Katzenbach. Teológiai irányzatok 173–188.p; Zahrnt, H: Az Isten-kérdés 32–37.p; Liptay L: A keresztyénség viszonya más vallásokhoz 88–89.p

Mint mondotta. „vallásosnak lenni annyit jelent, mint megragadottnak lenni, akár profán formákban jut kifejezésre ez a megragadottság⁷, akár olyanokban, amelyek szorosabb értelemben véve vallásosak.” Tillich egy valóban átfogó rendszert hozott létre, amellyel sikerült megteremtenie a szellem minden területének szintézisét, s eljutnia a szent és a profán, a vallás és a kultúra, a keresztyénség és más vallások szerves egységének nagyszabású látomásához, ez azonban csak a hagyományos keresztyén állásponttól való, lényeges mértékű eltérés árán sikerült neki⁸. Ernst Troeltsch-öt idézném harmadjára, és az általa kidolgozott három ideatípust, melyek közül a misztika az, ami munkám tárgyában a vallási képzetek taglalásánál sok képzetet körülölel. A vallásszociológiában közismert, hogy Max Weber a vallási intézményeket két csoportra osztotta, egyházra és szektára. Kortársa, Ernst Troeltsch, ezt a felosztást a maga gondolati terébe trichotomikussá, hármas osztatúvá alakította, kiegészítve a misztika illetve miszticizmus típusával. Troeltsch – alighanem teológusi mivoltából fakadóan – vallási intézményekre vonatkozó típusaival Webertől eltérően nem annyira elméleti tipológiát akart felállítani, hanem kora vallási folyamatainak megértéséhez alkotott elméleti hátteret. Az egyház-szekta-misztika típusok kidolgozása nem társadalomtudományi elemzésekre épül, hanem elméleti alapokra; nem a társadalomban végzett kutatási eredmények összefoglalása és értékelése, hanem eszmetörténeti típusok kidolgozása. A misztika vallási lényege a közvetlenség megtapasztalása, törekvés az egyesülésre. Ebben a misztika voltaképpen felhasználja az egyház eszközeit, lehetőségeit, de nem azokkal egyesül, hanem azokat beépíti saját bensőséges látásmódjába. Az általános, valláselméleti módon leírt misztika-dimenzió mellett Troeltsch egy szűkebb, technikai szempontból kidolgozott dimenziót is leír, amelynek lényege olyan vallási alapállás, amely szembehelyezkedik az egyház (vagy a szekta) vallási eszköztárával és ezek helyébe saját maga alkotja meg saját mítoszait és dogmáit. (Megj.: ugyanazt érzékelem a hiedelmek és képzetek némelyikének tekintetében is). A misztika a szó legtágabb értelmében nem más, mint a vallás élmény közvetlen-

⁷ Tillichnél itt látom igazán azt, hogy talán nem idegenkedett a különböző vallási képzetek megjelenésétől sem az ember életében.

⁸ V. ö: Liptay, L: i. m.: 119–137.p és Katzenbach: i. m.: 263–279.p

ségére, bensőségességére és jelenvalóságára való törekvés. Eleve feltételezi a vallási élet kultuszokban, rítusokban vagy dogmákban történt objektivizálódását, és vagy ezekkel szemben áll, megpróbálván őket visszavonni az eleven folyamatba, vagy arra törekszik, hogy a szokványos kultuszokat megtöltse személyes és élő gerjedelemmel. Ebben a tömény, bár ismétlésekkel is kiegészített jellemzésben a misztika viszonyrendszere egyik oldalról az egyház: a kultuszok, dogmák, másik oldalról pedig a (vallási) élmény⁹.

1.3. EGYHÁZTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉS

Warga Lajos háromkötetes egyháztörténeti munkájának¹⁰ első kötetében, mely a Református Egyházi Könyvtár (vagy számunkra ismertebb nevén a Parochiális Könyvtár) sorozatában jelent meg, ír az egyháztörténelem kútforrásai és segédtudományairól is. Több segédtudományt megemlít, amik az egyháztörténelem forrásainak megbíráására, kiválogatására¹¹, és megértésére szolgálnak, de ezek között nem találjuk az etnográfát (amely ekkortájt már kialakulóban van), sőt ha Warga műve által próbálnánk közelebb jutni a vallási hiedelmek és képzetek kereséséhez a református egyház történetének leírásában, valószínű, hogy soha sem járnánk sikerrel. Warga ugyanis az egyháztörténet kutatásában nagyon szkeptikus azzal a formával, amely a néprajznak egyik sajátága: a hagyományok, s ennek leírásai – akár a vallással összefüggésben is¹². Feltételezem, hogy a múlt és jelen század egyháztörténet-szei, különösen érvényes ez a reformátusokra, ugyanígy vélekedhettek e tekintetben, mint Warga. Áttanulmányoztam e kérdéskör kapcsán az általam legfontosabbnak vélt egyháztörténeti műveket, és arra kellett

rájönnöm: az egyháztörténet írás a népi vallásosság kérdéskörének taglalását átengedte a néprajzosoknak, mert még csak érintőlegesen sem nagyon tesznek említést akár még olyan jellegű dolgokról, történekekről sem, amelyek hatással voltak az egyház történelmére. Révész Imre, Zoványi Jenő, a Bíró-Bucsay-féle egyháztörténet, vagy akár Bucsay Mihály egyháztörténete, de az újabbak (pl. a Jos Colijn által írt egyháztörténet) sem foglalkozik (vagy esetlegesen pár sor erejéig) még az olyan kérdéskörökkel sem, mint pl. a magyarországi boszorkány-üldözések és boszorkányperek, holott ezek a református egyház történetében is hatottak. Ha általánosságban beszélünk a református egyháztörténet írás és a néprajz kapcsolatáról, akkor helyénvaló a megállapítás, hogy a klasszikusnak számító protestáns egyháztörténeti művek a hazai protestáns vallási néprajz legfontosabb, nyomtatásban olvasható forrásait jelentik¹³, de ha csak a vallási néprajz (vagy a népi vallásosság) egyes attribútumait nézzük, akkor a helyzet több mint reménytelen. Valamivel más, de nem sokkal jobb a helyzet akkor, ha nem átfogó egyháztörténeti munkákat vizsgálunk meg, hanem egy-egy térség, vagy egy-egy településről írott egyháztörténeti munkákban kutakodunk¹⁴. Feltételezem, egyik lehetséges magyarázat a mostoha bánásmódra a református egyháztörténet-írás átfogó művei és a vallási néprajz között épp abban keresendő, hogy az egyháztörténészek úgy gondolják, elég hatalmas az anyagmennyiség a nélkül is ahhoz, hogy még ezzel a kérdéskörrel is foglalkozni lehessen. Erre lehetőség van azokban a munkákban, melyek nem az átfogó egyháztörténeti munkák kategóriájában látnak napvilágot, végső soron meg van erre szakosodott tudományterület. Summa summarum: az egyháztörténet (esetünkben a református) nem tekinti feladatának az egyháztörténeti művekben a vallási hiedelmek és képze-

⁹ V. ö: Szűcs Ferenc, Dr.: Teológiai etika 104–107.p és Katzenbach: i. m.: 145–153.p

¹⁰ Itt most csak a református egyháztörténeti munkák bemutatására térnek ki, azok közül is csak a legjelentősebbekre, melyek a 20. és 21. században megjelentek.

¹¹ Warga Lajos: A keresztyén egyház történelme, I. Kötet. 6.p

¹² „Ha a fennmaradt okmányok nem elegendőek valamely tény feltárására, abban az esetben a hagyományokat is lehet használni, de óvatosan, mert ezek nagyrészt meghamisítva jönnek forgalomba... A népmondák egy fokkal sem hitelesebbek a legendáknál, ezeknél is igen sok az eldobni való héj és kevés a használható mag; a kettőnek elválasztása pedig nagyon nehéz.” Warga L: i. m. 6.p

¹³ Dömötör Tekla (szerk.): Magyar néprajz VII. (Népszokás-Néphit-Népi vallásosság). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990., 444.p

¹⁴ Alátámasztásul egy adat: Nagy Lajos (a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karának Egyháztörténeti Tanszékének volt vezetője) Madar községről írott monográfiájában pl. megtalálható az ottani boszorkány, Jánbor Kata perének leírása – mely ugyancsak alátámaszthatja abbéli mondanivalóm lényegét, hogy különbség van helyrajzi egyháztörténet és egyetemes egyháztörténet között.

tek tárgyalását, más területekre összpontosítva keresi a válaszokat saját egyháza történetének bemutatására¹⁵.

1.4. GYAKORLATI TEOLÓGIA

Hiedelmek és kérdések tekintetében a gyakorlati teológia egyes diszciplínáiban is meg lehet találni azokat a pontokat, ahol ezek összefüggésbe hozhatóak. Mondandóm alátámasztása három gyakorlati teológia tudományterületet emelnék ki, ahol párhuzamokat vélek felfedezni – teszem ezt pusztán a továbbgondolás céljából. E három terület a homiletika, a poimenika és az egyházjog, és arra szeretnék rámutatni, miként voltak vagy lehetnek összefüggések e területek és a népi vallásosság hiedelmei között. Az igehirdetés tanának történetében érdekes adalék lehetne azon prédikációk vizsgálata, amelyek adott esetben épp a vallási hiedelmekről és képzetekről szólnak¹⁶, s ugyancsak érdekes lenne napjaink teológusai számára valamely homiletikai gyakorlat keretében olyan igehirdetési

¹⁵ Holott pl. a keresztyén zsinatok történetében is találunk ilyesfajta példákkal. Példaként: „Még az 1595. medgyesi zsinat is törvényeket tett a varázslókról, jósokról, kikhez a nép folyamodott: Akik varázslókhoz és jósokhoz fordulnak, hogy valamilyen betegségre éppen tőle kérjenek bárminemű orvosságot és enyhülést, azokat meg kell fosztani az úrvacsora élvezetétől. Ha pedig lelkipásztorok tesznek így, egy hónapon belül távolítsák el őket hivatalukból a község vénei jelenlétében, és káptalan részesítse őket méltó büntetésben.” Forrás: Diószegi Vilmos (szerk.): Az ősi magyar hitvilág (Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből). 83.p

¹⁶ Példák tekintetében pár hivatkozás: pl. Bornemisza Péter: Ördögi kísértése-i (Győri L. János: A magyar reformáció irodalmi hagyományai. 84–85. p, ugyanerről, de a Faust-mondákhoz is fűződő megközelítésben ír Frazon Zsófia: Ördögi kapcsolatok c. tanulmányában (in. Pócs Éva (szerk.): Folyamatok és fordulópontok, 220–224. p, ugyanerről: Kristóf Ildikó: Bűvös-bájos varázslók c. tanulmány; in: Pócs Éva (szerk.): Demonológiai és boszorkányság Európában, 107–111. p), vagy Budai Pál: A' Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikáziók (Nagybajom 1811–1824), illetve adott esetben Kálvin igehirdetéseiben megkeresni ennek nyomait. Az illetén témájú katolikus prédikációk tematikájában Temesváry Pelbárt beszédeit ajánlom, l: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00004/szalay.htm>, vagy Sinkó Ferenc (szerk.): Csudatörténetek (Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből). Evangélikus megközelítésben pedig Luther igehirdetéseinek analizálását, vagy Asztali Beszélgetéseit.

modellek bemutatása, amelyek ezt a tematikát járnak körül. Ugyancsak a homiletika keretében vizsgálándó az imádságoknak sajátosságai, s ebben az összefüggésben érdekesek lehetnek az archaikus népi imádságok, melyekben bőven akad utalás egyes vallási hiedelmekre vagy képzetekre¹⁷. A poimenika, vagy a keresztyén lelkigondozás területéről nézve mindössze pár gondolat a vallási képzetekkel való összefüggések feltárására. Itt talán úgy gondoljuk, hogy nincs is összefüggés, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy olyan esetben kell valakit vigasztalni, amikor pl. valamely hozzátartozója vagy önmaga az újkori vallási képzetek (pl. mágia, sátánizmus, okkultizmus) valamelyikének csapdájába esett. Ebben az esetben felettébb szükséges, hogy kellően tájékozottak legyünk, mert hatásos lelkigondozást csak megfelelő (akár ily módon is megfelelő) tudás segítségével érhetünk el. S hogy az egyházjog hogyan kapcsolódhat a hiedelmek és képzetek tárgyahoz. Egy példával támasztanám alá, ez pedig nem más, mint pl. a boszorkányperek egyházjogi, jogtörténeti feltárása¹⁸. Vannak kezdetleges kutatások e tekintetben is, de érdekes és kihívó feladat lehet a közeljövőben egy egyházjogász előtt valamely boszorkány-per bemutatása az egyházi jog oldaláról nézve, az akkori kor egyházjogi törvényei alapján. Bizonyára van még több olyan terület, ahol összefüggéseket lehet találni a gyakorlati teológia és a vallási hiedelmek között, ám gondolatébresztőnek és ízelítőnek e dolgozatban, megítélésem szerint, ennyi bőven elegendő. A végére még egy helyénvaló idézet Gunda Béla megfogalmazásában, mellyel alátámasztanám eddigi mondanivalóm lényegét: „A református vagy katolikus vallási néprajz nem valamilyen szorosan elhatárolható része a néprajznak, de nem elhatárolható el az egyháztörténettől, pasztorációtól, a biblia-ismerettől, sőt, az egész magyar művelődés-történettől sem.”¹⁹

¹⁷ Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágek, lőtőt lépék (Archaikus népi imádságok)

¹⁸ A Győri Kisfaludi Károly Megyei Könyvtárban éltem meg azt az érdekes szituációt, hogy miután nem találtam a magyarországi boszorkányperekről semmit a vallási tematikájú, sem a néprajzi tematikájú könyvek között, a könyvtárastól kérdeztem meg, van-e egyáltalán ilyen jellegű irodalom. A válasza ébresztette fel bennem a gondolatot az egyházjogi párhuzam irányába, ugyanis azt közölte: Ja, hát az nálunk a jogtörténelem könyveinél szerepel.

¹⁹ Gunda Béla: A református vallási néprajz fogalma és mai feladatai, in: Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.): Vallási néprajz 1. (Református néphagyományok). 15.p

1.5. VALLÁSTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉS (ELIADE ALAPJÁN)

„A Vaszgárda ideológiájától soha el nem határolódó, és igencsak megkérdőjelezett munkásságú Mircea Eliadenak valóságos kultusza van hazánkban, ami döbbenetes és sajnálatos lemaradásról árulkodik.” Ezt a kijelentést nem én tettem, hanem Jakab Attila, vallástörténész, a „Vallástudomány – Hittudomány” c. cikkében a *Confessio* 2008/3-as számában²⁰. Nos, illetően elhatárolódást sem tapasztaltam még tudományos megközelítésben attól az Eliadetől, akinek művei az elmúlt másfél évtizedben a legmeghatározóbb vallástörténeti művekké léptek elő a magyarországi vallástörténet oktatásban, de kutatásban is. Megkerülhetlenné lett, mondom ezt én, és velem együtt még bizonyára többen is, de úgy látszik, húzódik egy láthatatlan törésvonal a vallástudománnyal vagy vallástörténettel foglalkozó, magyar nyelvterületen működő kutatók-előadók között. Számomra Eliade szakmai tekintély. Olyas valaki, aki a tudománynak legátfogóbb tárgyi tudását prezentálta műveiben, s aki a legelemibb rítustól kezdve a világvallásokkal bezárólag talán legátfogóbb képét adta az emberiség történelmében a vallási hiedelmeknek és eszméknek²¹. S ezért talán megbocsátják nekem, ha a vallási hiedelmek és képzetek vallástörténeti megközelítésének bemutatásakor épp Eliade kijelentéseire és írásaira hagyatkozom. Teszem ezt azért is, mert ebben az esetben is, ha átfogó, de rövid képet szeretnék megrajzolni valamely vallási jelenségről, akkor a legegyszerűsebb és a legrövidebb utat választom, vagyis olyan szerző után nyúlok, akinél, ahogyan mondani szoktuk: „tömören, de velősen”, egyfajta esszenciában van meg mindaz, ami lényeges. S végül, de nem utolsó sorban azért is döntöttem Eliade mellett, mert ennek az előadásnak is csak az a célja, hogy ízelítőül közeljön pár gondolatot, ami összefüggésbe hozható a vallási hiedelmekkel és képzetekkel, épp csak abban az összefüggésben, ahogyan azt egy religionista, egy vallástörténész, vagy ha úgy jobban tetszik, egy vallástu-

²⁰ www.reformatus.hu/confessio/2008/3/confessio_2008_3.pdf

²¹ Mint ahogyan ezt monumentális, többkötetes munkájának a „Vallási hiedelmek és eszmék története”-nek címe is bizonyítja. (megj.: itt én még a korábbi magyar kiadásokra gondolok, amelyek három kötetben jelentek meg, de legújabban ez a munka egy hatalmas kötetben látott napvilágot).

dós látja. Eliade is, hasonlóan több valláskutatóhoz²², az egyes vallások, és a vallási megnyilvánulások tárgyalásánál nagy hangsúlyt fektetnek a rendszerre, mindenekelőtt arra, amely heteronóm, abban az értelemben, hogy valamely más rendszert is kodifikál, nevezetesen a nép, vagy bármilyen más embercsoportokon belüli társadalmi kapcsolatokat. Eliade, Claude Lévi-Strausshoz hasonlóan (sok köztük lévő tudományos eltérés ellenére) is azt vallja, hogy kell legyenek szabályok, amelyek szerint a vallások rendszere-jellemzése, a megnyilvánulási formák rendszere alakul.²³ Hogy miként nyer teret ebben a megközelítésben a néphit-kutatása, vagyis hogy hogyan gondolkodik e kérdésről Eliade, arra választ kaphatunk „A szent és a profán” c. munkájából, ahol így vall erről: „A vallástörténész legfőbb célja megérteni és másokkal megérteni a homo religiosus viselkedését és szellemi univerzumát. Ez nem mindig könnyű... Vallási rálátásunk bővítéséhez jobb eszköz, ha megismerkedünk az európai népek folklórával: ezekben a hitképzetekben és szokásokban, az étellel és a halállal kapcsolatos beállítottságokban még sok ősi „vallási szituáció” ismerhető fel. Aki az európai paraszti társadalmakkal foglalkozik, az betekintést nyerhet a neolitikus szántóvetők vallási világába. Az európai parasztok szokásai és képzetei sok esetben ősi kultúrfokot képviselnek, mint az, amelyik a klasszikus görög mitológiákban tükröződik. Noha Európában a paraszti népesség nagyobb része több mint ezer éve áttért a kereszténységre, ebbe a kereszténység előtti vallásörökség nagy része is bele van szőve. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy az európai parasztok emiatt nem keresztények; vallásosságuk azonban nem korlátozódik a kereszténység történelmi formáira, hanem őriz még egy olyan kozmikus struktúrát is, amely a keresztény városlakók élményvilágából szinte teljesen eltűnt. Őseredeti, nem történeti kereszténységnek nevezhetnénk ezt a vallásosságot. A keresztény-

²² E tekintetben inkább a valláskutató megjelölést használom, mert az egyes vallások feltárásánál nem csak, és nem kifejezetten csak a vallástörténészek ténykedtek, hanem pl. olyanok is, akiknek tudományos besorolása inkább a szociológia, vagy a kulturális antropológia által ismert. Gondolhatunk itt olyan nevekre, mint Emile Durkheim, Marcel Mauss, Claude Lévi-Strauss, Georges Dumezil, vagy Arnold van Gennep.

²³ Eliade, Mircea – Culiánu, Ioan P.: *Slovník náboženství*, 13–14.p

ség felvétele során az európai szántóvetők az új hitbe bekebelezték az ősrégi kozmikus vallást is. Ám a vallástörténész számára, aki meg akarja érteni és értetni a homo religiosus valamennyi egzisztenciális helyzetét, a probléma még bonyolultabb. A szántóvető kultúrákat a nomád pásztrok, a totemisztikus vadászok, a gyűjtögetés és vadászat lépcsőfokán álló népek valóban „primitív világa” előzi meg. Aki a vallásos ember szellemi univerzumát próbálja megérteni, annak mindenekelőtt e primitív társadalmak emberével kell foglalkoznia.”²⁴

A fent leírtaknak függvényében nyilvánvaló, hogy Eliade meghatározónak tartja azokat az ismérveket, amellyel a vallástörténész közelíthet a néphit sajátos megnyilvánulásaihoz. Ez a fajta hozzáállása nemcsak az európai kultúrkörre igaz, hiszen tanulmányaiban, könyveiben azt az utat járja be, ami a nép egyszerű vallási megnyilvánulásaiból adódik. Elég, ha csak azokra a leírásokra gondolunk, amelyek akaratlanul is képzettársításra engedhetnek bennünket következtetni, pl. a születéssel és a halállal kapcsolatos népi hiedelmek és az egyes általa leírt beavatás-típusok között²⁵, vagy a sámánizmussal kapcsolatos leírásaiban és a népi vallásosság táltos-hite között. Ezek az „áthallások” hidat jelentenek a vallástudomány és a néprajz között,²⁶ még akkor is, ha a vallási élmény változó, s ennek veszélyeinek taglalására maga Eliade is kitér, és példát is szolgáltat hozzá: „Vizsgáljuk meg egy európai falu vallási éle-

²⁴ Eliade, M: A szent és a profán, 117.p

²⁵ „A vallástörténész mindig is fel fogja használni az etnológus és a szociológus eredményeit, mégpedig a legnagyobb haszonnal; ám ezeket az eredményeket ki kell egészítenie és egy másik, tágabb perspektívába helyezni.” L. Eliade, M: Misztikus születések 17.p. Ezeknek függvényében talán nem tűnik erőltetettnek az általam közölt párhuzam sem.

²⁶ „A vallástörténésznek, miközben vallástörténeti tényekkel foglalkozik, s ügyel rá, hogy dokumentumait lehetőség szerint történeti távlatba helyezze – az egyedülbe, amely konkrét jellegüket biztosítja-, nem szabad elfelejtenie, hogy azok a jelenségek, amelyekkel dolga van, végül is az ember határhelyzeteit tárják fel, s hogy ezek a helyzetek megértésért és megértetésért kiáltanak. A vallási jelenségek e mély értelmének megfejtése jog szerint a vallástörténészre tartozik. Bizonyos, hogy a szociológusnak, pszichológusnak, etnológusnak, sőt még a filozófusnak és a teológusnak is lesz mondanivalója, kinek-kinek a sajátos módszere szerint. De a vallási tényről... a vallástörténész fogja mondani a legtöbb érvényes dolgot. „Eliade, M: A samánizmus 10. p

tét. Kétségkívül számos hiedelemre fogunk bukkanni, amelyek bizonyos helyek, bizonyos fák és növények szent erejéhez kötődnek; rengeteg babonára (az időre, a számokra, a jelekre, a démoni lényekre, a síron túli életre vonatkozóakra, stb.), a hagiográfia máza alatt alig álcázott mitológiára, félig bibliai, félig pogány kozmológiára stb. fogunk lelni. Jogunk van-e ebből arra következtetni, hogy hiedelmeknek és babonáknak ez a tömege önmagában alkotja egy európai falu vallását? Biztos, hogy nem. Mert a hiedelmek és a babonák mellett ott van a keresztyén élet és tudat is. Meglehet, hogy a szentekbe vetett hit – legalábbis egyes helyeken – nagyobb intenzitással és gyakorisággal mutatkozik meg, mint az Istenbe és Jézus Krisztusba vetett hit, ám ettől még ez a sajátosan keresztyén hit is létezik, s jöllehet nem mindig aktív, eltörlnödni sosem törlődik el teljesen²⁷.” Úgy vélem, ez az eliaei megközelítés leghívebben adja vissza a vallási etnográfiai elemek megítélését, és azt a nézőpontot, ahogyan a neves szerző ezekre tekintett. Eliadet olvasva igazat adhatunk neki abban is, hogy mérhetetlenül nagy az a terület, amely a szent és a profán vizsgálatában, ezen fogalmak és megnyilvánulási formáik múltbeli vagy jövőbeni feltárásában előttünk állnak. Egy kicsit azonban minden vizsgálódással léphetünk előre e tekintetben is.

2. Összegzés

Igyekeztem ezen előadásban elsősorban arra irányult, hogy bemutassam a vallási hiedelmeket és képzeteket, vagy összefüggésben ezekkel, azok valamely megnyilvánulását a népi vallásosságban, más teológiai tudományágak szerzőinek vélekedései alapján. Megpróbáltam megkeresni azon kapcsolódási pontokat, amelyek fellelhetőek a vizsgálódás homlokterébe állított tudományágak és az általam tárgyalt vallásetnológiai (és persze vallástudományi) fogalmak között. Próbáltam átfogó képet adni, még ha ezt néha csak pár példa kapcsán tettem is. Hogy ez mennyire segített abban, hogy teljesebb képet kapjanak, nem tudom. Ez ugyanis egyéni, mindenki szubjektív értékelésének tárgya. Mint ahogyan azt korábban jeleztem is, az általam közölt példák, leírások nélkülöznek mindenféle rendszerezést, hiszen a saját elképzelésem szerint választott

²⁷ Eliade, M: Mítoszok, álmok és misztériumok 197–198.p

tudományterületeken és példákon keresztül hozhatja közelebb a hiedelmek és képzetek témájához Önöket, hallgatókat. Hogy ez mennyire sikerült, nem tudom, csak abban bízom, hogy teljesebbé tehettem a rálátást – legalább egy kicsivel. Ezen előadás kidolgozásának, megírásának és most az elmondásának talán legfőbb hozadéka abban rejlik, hogy megtagasztalhattam: ha akarunk (akarak?), meg tudjuk találni a kapcsolódási pontokat eme fogalmakkal. Hogy ez miért van? Mert a vallás, és a vallási élmény illetve megtagasztalás mindenütt és mindenben jelen van. Leginkább talán azzal tudnám ezt kifejezni, amit Eliade vallott, s előadásomat ezen gondolattal fejezném be: „Eredetileg minden kulturális alkotás (szerszám, intézmény, művészet, ideológia stb.) vallási megnyilvánulás volt, a vallásból eredt, vagy a vallástól kapott igazolást...A vallástörténet számára éppen az okozza az egyik nehézséget, hogy minél jobban közelít az eredethez, annál inkább nő a vallási tények száma. Olyannyira, hogy bizonyos esetekben ...már az a kérdés, hogy vajon mi nem, vagy mi nem volt szent, mi nincs a szentség fogalmának alárendelve.”²⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Haag, Herbert: Bibliai lexikon. Budapest: Szent István Társulat, 1989. ISBN 963 360 465 6.
- Swatos, William H, Jr (edit.): Encyklopedia of Religion and Society /on-line/ <http://hrr.hartsem.edu/ency>
- Kantzenbach, Friedrich Wilhelm: Teológiai irányzatok: Gondolkodók, iskolák, hatások Schleiermarchertől Moltmannig. Budapest: A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1996. ISBN 963 8360 16 X.
- Liptay Lothar: A keresztyénség viszonya más vallásokhoz: A téma megközelítésének típusai korunk keresztyén teológiájában. Pozsony: Kalligram, 2005. ISBN 80-7149-755-X.
- Zahrnt, Heinz : Az Isten-kérdés: Protestáns teológia a XX. században. Budapest: A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1997. ISBN 963 8360 17 8.
- Szűcs Ferenc: Teológiai etika. Budapest: A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1993.
- Wargha Lajos: A keresztyén egyház történelme. I. kötet. Református Egyházi Könyvtár, 1906.

- Dömötör Tekla (szerk.): Magyar néprajz VII.: Népszokás-Néphit-Népi vallásosság. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Diószegi Vilmos: Az ősi magyar hitvilág. Budapest: Gondolat Kiadó, 1978. ISBN 963 280 617 4.
- Győri L. János: A magyar reformáció irodalmi hagyományai. Budapest: Református Pedagógiai Intézet, 1998. ISBN 963 03 4873 X.
- Budai Pál: A Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikációk: Nagybatom 1811-1824. Budapest; L'Harmattan, 2005. ISBN 963 734 302 4.
- Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.): Vallási néprajz 1. (Református néphagyományok). Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 1985.
- Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok. Pozsony: Kalligram, 1999. ISBN 80 7149 314 7.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története I.: A kőkorszaktól az eleuszi misztériumokig. Budapest: Osiris Kiadó, 1998. ISBN 963 379 121 9.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története II.: Gautama Buddhától a keresztyénség győzelméig. Budapest: Osiris Kiadó, 1997. ISBN 963 379 252 5.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története III.: Mohamedtől a reformációig. Budapest: Osiris Kiadó, 1998. ISBN 963 379 145 6.
- Eliade, Mircea: A szent és a profán: A vallási lényegről. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999. ISBN 978 963 076 594 7.
- Heller, Jan – Mrázek, Milan: Nástin religionistiky : Uvedení do vedy o náboženství. Praha: Kalich, 1988.
- Eliade, Mircea – Culianu, Ioan P.: Slovník náboženství, Praha – Argo, 2005.
- Eliade, Mircea: Az eredet bűvöletében: Vallástörténeti kutatás és módszertan 1912-től napjainkig. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2002. ISBN 978 963 930 345 4.
- Eliade, Mircea: Az örök visszatérés mítosza, avagy a mindenség és a történelem. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998. ISBN 963 076 395 8.
- Eliade, Mircea: Misztikus születések: Tanulmány néhány beavatástípusról. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999. ISBN 978 963 076 492 6.
- Eliade, Mircea: Mítoszok, álmok és misztériumok. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2006. ISBN 978 963 744 814 0.

²⁸ Eliade, M: Az eredet bűvöletében, 119–120. old.